

P.M. MELIORANSKY VE SOVYET TÜRKOLJİSİ*

A.N. KONONOV

Geçen yüzyılın ortalarından itibaren St.Petersburg ilmî Şarkiyat Merkezi hâline geldi. St. Petersburg'un böyle bir durumu Doğu ve Batı dillerinde yayımlanan Şarkiyatla ilgili Şark elyazmalarının mükemmel derlemeleri ve kitaplarının varlığıyla belirginleşmiş ve desteklenmiştir. Bunlar Rusya'daki bilimsel araştırma yapan ilk, Şarkiyat kurumu olan Bilimler Akademisi Asya Müzesinin ve St. Petersburg Halk Kütüphanesinin derlemeleri idi. Başkent'in edebî temeli 1854-1855'lerde kurulan yerel şarkiyatın gelişmesinde son derece önemli rol oynayan St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde (DDF) de olduğu gibi öğretim ve araştırma faaliyetleriyle tamamlanıyordu.

DDF o dönemlerdeki oryantalizmin bütün seçkin bilginleri A.K. Kazemberg, V.P. Vasiliev, K.F. Golstinsky, I.N. Serezin, A.O. Muhlinsky, A.V. Popov, D.A. Hvalson, V.V. Grigoryev vb. kendi çatısı altında toplamıştı.

Geçen yüzyılın 80'li yıllarından, akademi üyesi V.P. Rozen'in (1849-1908) oryantalizmin düzenleyicisi ve ideolojik yöneticisi olmasından başlayarak St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi, ilmî şarkiyatçılığın genel olarak tanınan merkezi hâline geldi. Rus şark şinaslığına dünya çapında ün kazandıran âlimler: I.P. Minayev, V.V. Bartold, N.Y. Marr, P.K. Kokovtsov, S.F. Oldenburg, F.I. Şerbatskiy, V.A. Jukovskiy, A.E. Smidt, I.Y. Kraçkovskiy, V.M. Alekseev, I.A. Orbeli, A.N. Samoyloviç, S.E. Malov, v.b. tamamen orada eğitimden geçtiler. Daha sonraları da bu fakültenin profesörleri oldular. Rus şarkiyatçılığının ününe ün katan talebelerin, daha sonraları DDF profesörleri arasında Türkoloji uzmanı ve Mongoloist Platon Mihayloviç Meliyoransky vardı.

I

P.M. Melioransky St. Petersburg'da 18 Kasım 1868'de St. Petersburg Üniversitesi'nin talebesi, sonraları orada bir takım idarî görevlerde çalışan Mihail İvanoviç Melioransky'nin ailesinde dünyaya geldi.

Melioransky soyadını Vasilyevsky adasının (St. Petersburg'da) Kadetsky yöresinde (şimdiki adıyla Seyezdovsky) yer alan St. Ekaterina kilisesinin Platon Mihayloviç'in dedesi İvan Afanasyeviç'ten başlayarak almışlardır. Platon Mihayloviç'in dedesini Melioranskiy diye ruhban okulunda adlandırdılar, önceleri ise Tula vilayetinin Efremovskiy ilçesindeki köylerin birinin kilisesinde mukaddes eşya muhafızının oğlu olduğundan soyadı Ponayarev olarak geçiyordu. Melioranskiy'in annesi Nadejda Aleksandrovna'nın evlenmeden önceki kızlık soyadıyla Jıraeva tarafından dedesi, ailesinde Almancayı anadili kadar bilen Derpt Üniversitesi Ceza Hukuku profesörü Aleksandr Stepanoviç Jiryayev idi. Tabii olarak P. M. Melioransky bu dili çocukluğunda öğrendi.

P.M. Melioranskiy (5. sınıfa kadar, 5 sınıf dahil) reform okulunda, sonra ise Vasilevsky adasının 1. hattı ile Büyük caddenin köşesinde yer alan St. Ekaterina Luteryen kilisesinin okulunda lise öğrenimini tamamladı.

Melioransky daha çocukluğunda kendisinde iyi dil öğrenme yeteneklerini fark etti, bu yüzden de üniversiteye girme zamanı geldiğinde o ancak Filoloji Fakültesi ile Doğu Dilleri Fakültesi arasından birini seçebildi. Genç. Melioransky St. Petersburg Üniversitesi

* *Sovjetskaya Turkologiya*, sayı 1, sayfa, 16-18, Moskova, 1970.

Doğu Dilleri Fakültesinin Arapça-Farsça-Türkçe, Tatarca Bölümünü seçti (1987). Daha lisede okuduğu yıllarda ortak tanıdıklarının evinde karşılaştığı V.V. Radloff'un tavsiyesi ile kendinin ihtisas alanı olarak Türk dillerini *o dönemdeki terminolojiye göre-Türk lehçelerini* seçmeye karar verdi.

P.M. Melioransky DDF'nde okumasının yanı sıra aynı zamanda Fakültenin eğitim planlarına göre II. sönestrden başlayarak okutulan Türk dillerine V.V. Radloff'un evinde özel derslere başlıyor. P.M. Melioranskiy ile ilk önce V.V. Radlov'un da ilk öğrendiği Altay dilini öğrenmeye başlamıştı., sonra Kazakça'ya geçti (eski terminolojiye göre Kazakça Kırgızcadır), onun ardından da "Kutadgu Bilig'in" parçalarından okuma ve bazı Çağatayca metinlerin incelemesi geliyor. Radloff'un Türk dilleri dersleri Melioransky için, özellikle de Bartold'un söylediklerine göre o dönemler Osmanlıca'nın dışında Türkolojiyle ilgili materyallerin hemen-hemen hiç olmamasından son derece faydalı olmuştur.

1890'da yazın P.M. Melioransky, III. sınıftan IV. sınıfa geçerken, DDF tarafından (Orenburg vilayeti ve Turgay bölgesine) Kazak Dili ve Folklorunu incelemek üzere görevlendirilerek gönderiliyor.

1891'de DDF'ni üstün başarıyla bitiren Melioransky profesörlüğe hazırlanması için Türk-Tatar Edebiyatı bölümünde kalıyor. Bu sırada P.M. Melioransky Radloff'un derslerine devam ediyordu.

1993 Ağustosta P.M. Melioransky dört aylığına yurt dışına görevlendirilmişti. O Londra, Oksford, Leiden, Paris ve Berlin'i ziyaret etti. Bu görevi sırasında sonraları İbn-i Muhan olarak tanınan Arap filologun eserlerinin elyazmasını inceliyor, Rabguzi'nin "Kısas'ul Enbiya'sını" Londra'da bulunan elyazmasının bir bölümünü kaydediyor ve Sivashlı Burhaneddin Divanı'nı" incelemekle meşgul oluyor.

1994'te P.M. Melioransky St. Petersburg Üniversitesi DDF'de Yardımcı Doçent olarak çalışmaya başlıyor. 1899'da P.M. Melioransky Yüksek Lisansını ("Kültigin"), 1909'da doktorasını ("Arab Filologu Türk Dili Hakkında") yaptı. Aynı yılı P.M. Melioransky St. Petersburg Üniversitesi kıdemli profesör, 1905'te ise ordinarius profesör olarak tayin ediliyor. P.M. Melioransky 1902'den hayatının sonuna kadar DDF kâtipliğini de yürüttü.

1904'te yazın P.M. Melioransky daha çok Muhammed Salih'in eseri "Şeybani Name'yi" incelediği Viyana'yı ziyaret ediyor.

P.M. Melioransky'i yakından tanıyan, onun sevdiği öğrencisi, sonraları ünlü bir profesör olan A.N. Samoyloviç (1880-1939) şöyle yazmıştır: "Sağlığının kötü olmasına ve başka olumsuz şartlara rağmen P.M. Melioransky olağanüstü yetenekli, çalışkanlığı ve kendi alanında duyduğu sınırsız ilgisi sayesinde Türkologların çok azının ulaştığı çağdaş dilbilim yöntemleri ve görüşlerinin ve Türkolojiyle daha çok Türkçe'yle ilgili toplanan mevcut materyaller ve araştırmaları tanınan zirvesine inanılmayacak şekilde çok kısa zamanda çıktı. Rahmetli, bilimsel görüşlerinde neo-gramatikçiler okulundan yanaydı.

P.M. Melioranskiy, örneğin F.S. Korşun gibi poliglot (çok dilli) değildi, fakat Batı dillerinin önemli bir kısmını (Latince, Yunanca, Almanca, Farnsızca, İngilizce, Hollandaca, İtalyanca ve Danca) ve Doğu dillerinden (Türkçe, Arapça, Farsça, Moğolca) çok iyi biliyordu. Onu yakından tanıyan insanların söylediklerine göre P.M. Melioransky'nin karakteri canlı ve girişken idi ve yüksek seviyede duyarlı ve başkalarına yardıma hazır bir ruha sahipti.

II

1893'ten 1906'ya kadar sadece on üç yıl süren, çok kısa araştırmacılık hayatında P.M. Melioranskiy birçoğu Türkolojinin altın fonuna girdirilen 42 eser yazdı. Onun "Arab-filolog o mongolskom yazıke" (Arap Filologu Mongol Dili Hakkında ZVORAO, XV, 1903, 75-171), adlı eserindemongolistler tarafından oldukça değer verilir.

P.M. Melioransky'nin eserleri Türkolojinin aşağıdaki bölümlerine göre ayrılır:

I. Türk Yazılı Eserlerini Arap Alfabesiyle Dilbilimsel ve Tarihi-filolojik Yönden İnceleme: 1) Sivaslı Ahmet Burhaneddin'in "Divanından Parçalar; 2) Salih Peygamber Hakkında Menkıbe (Rabguzi'nin "Kıyas-al-Enbiya'sından"); 3) Arap-filolog o Turetskom Yazıke" (Türkçe Hakkında Arab-Filologlar"); 4) Arab-filolog o mongolskom yazıke" (Arab-Filolog Moğolca Hakkında); 5) Şeybani-Name.

Runik: 1) Koşo-tsoydami'deki Eski Türkçe'nin Yazıtları (V.V. Radloff'la birlikte); 2) Orhun Abideleri hakkında; 3) Kültegin Yazıtları; 4) Rummyantsev Müzesindeki Gümüş Kaptaki Küçük Orhun Yazıtı.

Bu yazı sistemlerinin hepsi, yani Uygur ve Runik yazılarından başkası Türk dilleri için pek gerekli değildir. Bundan dolayı asıl metni transkripsiyon ile eski haline getirme amacı P.M. Melioransky'nin pek haklı olarak söylediğine göre yine de büyük güçlüklerle işaret etmektedir.

Türk lehçelerinin karşılaştırılmalı tarihi grameri için özellikle değerli bir kaynak olarak P.M. Melioransky Arapça yazılan o zamandaki Doğu Lâtincesi olan filolojik eserleri değerlendiriyor.

Ortaçağ ve daha Eski Doğu yazılarının gramatik ve leksikografik eserleri çok kıymetli yeni materyal başka da şeyleri içeriyor, ama kısmen bu materyal ünlü bir ilmi bir faaliyet olarak da bulunuyor. Bu işlemi çağdaş dilbilime bakış açısından da ilmi diye adlandırabiliriz. Dillere destan skolastik ortaçağ Arap Müslüman ilmine rağmen, bazı dilbilim dallarında kendi teori ve yöntemlerinde Arap dilbilimcileri Avrupa bilgilerinden (daha çok) sadece ortaçağ değil, XX. asra yakın zamanda ve daha çok rasyonel bulmuşlardır. Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ını P.M. Melioransky bilmişse ne diyebilirlerdi: Çok önemli olmasa bile önemlilerden birisi olan son zamana kadar Türk dillerinin tarihi gramerinin incelenmesi için kaynak olan eser P.M. Melioransky'nin "Arap Dilbilimi ve Türk Dili Hakkında" adlı klasik çalışmasından sonra yerli Türkologların dikkatini çekmiştir.

Şimdi biz son yıllarda bu daldaki Sovyet Türkolojisinin durumunu hemen olumlu yönde değiştiğini ifade edebiliriz.

Belki de Melioransky'nin eksiksiz dilbilim çalışması, onun N.F. Katanov'un "Uranhay Dilini Eleştiri Tecrübesi" (Kazan 1903) ve V. Grenbek'in "Forstudier Til Turkish Hynhistorie" (Kopenhagen 1902) kitaplarındaki onun dilbilim analiz yöntemleri hakkındaki görüşleriyle ilgili kitaplara yazılan eleştiri yazıdır.

N.F. Katanov'un kitabına P.M. Melioransky sertçe bazı yerlerde yıkıcı, ama hepsi de doğru çıkmayan, birinci olarak, fonetik ulaşmaya dikkatini çekmediğini, materyal anlatımındaki oluşum unsurlarının eksik olduğunu belirterek eleştiriye uğraşmış: "Kuşkusuz N.F. Katanov'un çalışması yaratıcı niteliğe sahipti." diyor S.N. İvanov, N.F. Katanov'un biyografisinde. Ama bu "Tecrübe" onu bütün uzmanların takdir etmesini sağlamıştır.

Şimdi bizi P.M. Melioransky'nin M.F. Katanov'un kitabına verdiği değerlendirmeden daha çok, onun kendi dilbilimsel bakış açıları ilgilendirmeli.

P.M. Melioransky'nin V. Grenbek'in kitabına yazdığı eleştiri yazısındaki Ural-Altay Dillerinin ortaklığı teorisi hakkında ve Ural-Altay Dillerinin genetik aile ortaklığı konusuyla ilgili düşüncesi günümüzden 65 yıl geçtikten sonra bile Türkologları, Moğol, Japon ve Koreli bilim adamlarını merak ettiriyor. P.M. Melioransky, esas materyali özenle, yani başka dillerden erken ayrılmış olan Çuvaş ve Yakut dillerini ve tarihsel karşılaştırmalı dilbilgisini araştırmaya çabalamıştır.

P.M. Melioransky devamlı kendisini ilk önce Rus olarak idrak ederdi ve onun kalbine kendi anadilinin tarihî gelişme kaderi daha yazıldı. Bundan dolayı P.M. Melioransky İlimler Enstitüsü'nün Moğollara kadar Türk ve Tatar dillerinden hangi kelimeler Rus diline girmiş olduğunu belirleme konusundaki düşüncelerini hemen kabul etmiştir. Bu konuyla ilgili P.M. Melioransky Rus dilindeki Türkçe kelimeleri araştırma dönemini içeren üç önemli yazı yazmıştır. F.E. Korş ilk yazısından sonra "*Ben Rus Filolojisi alanında kendi yeteneği ve mükemmel bir hazırlıkla önceki Türkologlardan daha çok fayda getirebilecek geniş bilgili ve nükteci Türkoloğa selamlar sunuyorum.*" demiştir.

Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptığı 12 yılın içinde P.M. Melioransky Türkologları hazırlamada dilbilimsel akımları genelleştirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı yukarıda belirttiğimiz gibi özel kurslarda ve seminerlerde ders yapardı. Onun öğrencilerinin içinde ilk önce Rus Türkolojisinin tarihine kendi çalışmalarıyla katılan A.N. Samoyloviç'i belirtmeliyiz. P.M. Melioransky'nin dersini bizim seçkin şahsiyet S.M. Malov da alıyordu. P.M. Melioransky'nin sınıfından Asya'daki Türk lehçelerini inceleyen ilk bilginlerden birisi V. Pisarev, Karakalpak ve Türkmen Dillerinin inceleyen I. Bilyaev, Kırım Moğollarının Türk Folklorunu inceleyen N. Bravin, Türk Dili ve Edebiyatı ile ilgilenen N. Martinoviç, Bulgarların etnografyası ve dili konusunda yayınladığı iki esere sahip N. Karaulov, Türk Dilini ve Karaim Dilini çok iyi bilen ünlü Şaşıp çıkmışlardır. P.M. Melioransky'nin öğrencilerinin daha eksik bu listesi onun üstün öğretmenlik yeteneğini ifade ediyor.

Öğretmenlik ve ilmî çalışmalarından sonra P.M. Melioransky'nin Rus Türkolojisindeki bilimsel akımı kalıcı biçimde temelleşeceğini ve Genel Dilbilim alanında Rus Türkolojisinin gramer incelemeleri sağlam düşünceye dayalı olarak başarılı bir biçimde gelişeceğini bekleyebilirdik. Ama ne yazık ki bu öyle olmadı.

Bartold, P.M. Melioransky'nin öğrencilerinin Genel Filoloji akımı geleneğini devam ettirdiklerini üzüntüyle dile getirmiştir.

Bazı öğrencilerin tanınan en yakın ve en yeteneklilerinden biri A.N. Samoyloviç genel filoloji dalında çalışmaya devam etti. Belki de bu, yakın zamanlarda 30-40 yıl önce, incelenmekte olan malzemenin durumunu sırf dilbilimsel yönden inceleme çalışmasında sınırlanmasına mümkün olmadığından dolayıdır. N.K. Dmitriyev'in söylediğine göre "Türkolog tüm hastaların doktorudur."

Sadece son asrın çeyreğinde Türk Dilbilimi kendi bilim alanına ayrılmıştır, ama bu bağımsızlık her zaman faydalı olmuyor. Tam olarak ve kesinlikle Türk dilinin tarihten ayrılması özellikle Türk halklarının kültür tarihinin de ayrılması Türkologlar için başarı getiremedi. Eğer P.M. Melioransky'yi "par excellence" dilbilimci olarak sayarsak bununla birlikte ünlü dilbilimci Türkolog tarihçi olarak da derin bilgiye sahip

olduğunu ve onun “Kültigin Âbidesi Şerefine” çevirisi yayımlanan filolojik yorumunun tarihi filolojik incelemede ayrı olarak kabul edildiğini unutmamamız gerekiyor.

İlimde silinmez iz bırakan büyük Türkolog P.M. Melioransky 16 Mayıs 1906’da 38 yaşında vefat etti. Gelecek Türkologların kuşağını her zaman temel kaynağı derinlemesine bildiğinden ve o kadar ince dilbilimsel analiz P.M. Melioransky’nin eserine ait olduğundan dolayı Türk dili alanında yaptığı inceleme eserleri olarak bırakılan eserleriyle P. M. Melioransky’nin mükemmel ilginç sureti dikkati çekecektir.

5) Yenisey yazılarıyla iki gümüş küp

III. Uygur yazısı anıtları: 1 Cengiz Han’ın “Kutadgu Bilig’i” hakkında

2) Sultan Ömer Şeyh’in Uygur yazısının belgesi

IV. Gramer çalışmaları: Kazak-Kırgız Dilinin Kısaca Grameri

I. Bölüm: Fonetik ve Etimoloji

II. Bölüm: Sektaks

V. Folklor: 1) Kırgız Atasözleri ve Bulmacaları

2) Yedigey ve Toktamış Hakkında Menkıbe

Ç.Ç. Valihanov’a ait olan Kırgız metni

VI. Farklı:

1) Türk-Tatar kökenli özel ve coğrafya adlarının transkripsiyonunun düzeltilmesi konusunda birkaç düşünce.

2) Haritadaki coğrafya adlarının transkripsiyonu hakkında ek düşünceler.

3) Kazan-Orenburg ve Ufa vilayetlerindeki Türk kökenli coğrafya adlarının transkripsiyonu.

VII. Bilhassa dilbilimi çalışmalarına eleştirim (12 adet)

Her şeye rağmen, bu çalışmaları sayesinde P.M. Melioransky her şeyden önce Türkolog olmuştur ve kendisini de öyle kabul etmiştir.

Geçen yüzyılın şarkiyat çalışmalarında araştırma konusu olarak Doğu halklarının herhangi bir ruhî ve manevî kültürünün ortaya çıkmasına hizmet eden oryantalist araştırmacının özel bir tipi dikkati çekmiştir. (Y.D. Fren, B.A. Dorn, N.İ. Biöürin, O.İ. Senkovskiy) Şarkiyatçıların bu genel tipi XX. yüzyılın başlarına kadar aşağı yukarı doğu bilimlerin birkaç alanında tutulmuştur. Ancak geçen yüzyılın ortasında Rusya’da çok temsilciler O.N. Bettingk, A.A. Şifner, A.A. Borovnikov, K.A. Kossoviç, V.V. Radlov, G.K. Zaleman, P.M. Melioransky’nin de olduğu Doğu dilbilimi diye yeni ve müstakil bir disiplin oluşuyor.

“Yakut Dili Hakkında” adlı klasik araştırma yazarı olarak Türkolojinin tarihine giren ünlü Sanskrit bilgini O.N. Bettingk (1815-1904) ilk şarkiyatçı-lengüist idi.

V.V. Radloff’a kadarki Türkologlar için onun öncü ve çağdaşlarının arasından özel nitelikte gramer çalışmalarını belirtmemiz gerekenler şunlardır: İ.İ. Giganov (1801), D.İ. Senkovskiy (1800-1858), A.K. Kazem-Bek (1802-1870) ve özellikle Y.M. Gluharev, V.İ. Verbitskiy ve N.İ. İliminsky tarafından düzenlenmiş olan ‘Altay Dili Grameri’ adlı kitabı Türk dillerinin gramer yapısının tasvirini yapmışlardır.

V.V. Radloff Türk dilbiliminin ilk adımlarını başlatmış ve temelini büyük bir sisteme oturtma eğilimi hız kazanmıştır.

Kendisiyle çağdaş olan genel dilbilimin temellerini ve metotlarını iyi bilen Melioransky Kazak dilbilgisi alanında ve bununla birlikte birkaç Türk yazı dili alanında yaptığı araştırmalarıyla haklı olarak ünlü bir Türkolog olmuştur.

Arkadaşı V.V. Bartold, anı yazısında “P.M. Melioransky kendisini ne tarihçi ne de dilbilimci hissediyordu, o bir dili bir araç olarak görmeyen, fakat dili iyi öğrenme amacı olan bir lengist idi ve kendisi de öyle düşünüyordu.” diye yazmıştı.

Melioransky şarkiyatçı olarak, sağlam bir genel dilbilimsel hazırlığın gerekli olduğunu düşünerek kendisinin yönettiği genel dilbilim eğitim programlarına katıldı. Böylece P.M. Melioransky'nin ismiyle birlikte öğrenci şarkiyatçı hazırlayan yeni dönem başlamıştır.

Melioransky'nin özel klasik bir araştırması haline gelen “Kültegin Âbidesi”, Türk ve Moğol Dilindeki İbn-i Muhan'ın eseri Türk dilbiliminin bütün temel problemlerinin toplandığı Kazak Dilbilgisi eserindeki düşünceler onun gelecekteki gelişme hedefini belirlemiş, sorunlar ve öneriler sunulmuştur. Bu konu hakkında Melioransky tarafından söylenenler günümüzde de dönemini devam etmektedir. Bu durumu örnek almak için “Türk Dili Hakkındaki Arap Filologlarının Fikirleri” adlı onun doktora tezindeki önsözü yeterlidir. “Türk Dilinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi”ni hazırlama düşüncesi Türkoloji'nin esas görevlerinden biridir. Onu gerçekleştirmek için bütün çağdaş Türk lehçeleriyle tanışmamız gerekir, mümkün olduğu kadar bütün XII asırlık Türk Dili tarihini, birleştirmek, önceden var olan ve bu gün karşımıza çıkan Türk Dilindeki fonetik olaylar, şekil ve sözdizimi yapısını anlatmaktadır. Belirlediğimiz hedefleri gerçekleştirmek için Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı ve Tarihsel Dilbilgisini hazırlamak, P.M. Melioransky eldeki bütün bilgilerinin hesaba katılmasını ısrarla tavsiye etti ve onları dolaysız olarak izlemeleri için halk ağızlarını incelemeye başladı. Çağdaş lehçeler sadece her biri kendi başına belli bir ilgi alanı olduğu için değil, hayatın genel kanunu olarak doğrudan gözlemler neticesinde bilimsel temellere oturtmak için de öğrenilmektedir.

Eski zamanlarda Türkolojide bugünkü gibi, eski yazılı eserleri anlamak için lehçelerin öğrenilmesine özellikle önem vermiş olan M.P. Melioransky: “Bir çok kez yapılan gözlemlere dayanarak çağdaş lehçeler yoluyla günümüze kadar ulaşmayan karşılaştırmalı yeni yazılı kaynakları anlamak için ve bir çok eski eserleri dil bakımından incelemek için eşi bulunmaz ve değerli bir araçtır.” diye ifade eder.

Eski eserleri incelemek ve anlamak için lehçeleri öğrenmeye önem veren P.M. Melioransky, Doğu Dil Tarihi'ni araştırarak önemli bilgilerin, çeşitli yazılı kaynakların, yazıtların, efsanelerin v.s. olduğunu çok kararlı bir şekilde bildirmişti. Bildiğimiz gibi Türk yazılı eserlerinin esas grubu doğu alfabeleriyle: Runik, Uygur, Arap, Maniheî ve Brahma dilleriyle yazılmıştır. Eserlerin ikinci grubu ise Avrupa alfabeleriyle yazılmıştır.

Çevirenler: Rahat ABDİYEVA, Gülay OSMONOVA